

О. М. Шевченко,
*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права
та порівняльного правознавства
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
Національної академії правових наук України (м. Київ)*

УДК 341.231.14 / 342.731: 342.733

ПРАВО НА СВОБОДУ ВИБОРУ В ОСВІТІ: МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОКТРИНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ

*Аналізується міжнародно-правова доктрина та європейські
стандарти у сфері забезпечення права на свободу вибору в освіті.
На основі дослідженого міжнародного досвіду запропоновано
рекомендації щодо вдосконалення національних законодавчих
актів у цій сфері, що можуть бути враховані під час
реформування національної системи освіти в Україні, в
контексті підтримки демократичних перетворень через освіту,
запровадження її покращеної структури з врахуванням як місця
релігій в сучасній світській державі загалом, так і ролі та місця
релігійних інституцій у навчальних закладах зокрема.*

Ключові слова: міжнародно-правова доктрина, європейські стандарти, свобода віросповідання, право на свободу вибору в освіті, релігійні організації, освіта, навчальні заклади.

Подальша гармонізація державно-конфесійних відносин у стратегії національного розвитку України пов'язується з ефективною співпрацею держави і релігійних спільнот у гуманітарній сфері, зокрема в таких її напрямах, як соціальне служіння, моральне просвітництво, релігійна освіта. Крім того, розглядаючи Українську державу “як невід’ємну складову європейського простору” [1, с. 155], Президент України у Щорічному посланні до Верховної Ради України у 2012 році вказав на необхідності гармонізації вітчизняної нормативно-правової бази з гуманітарних питань із законодавством ЄС, адже “європейські інтенції нашого гуманітарного поступу з необхідністю диктують нам вимоги не лише щодо забезпечення формальної законності та верховенства права, а й щодо дотримання європейських стандартів у гуманітарній сфері” [1, с. 157]. У європейському контексті має відбуватися і модернізація національної системи освіти України.

Серед актуальних питань у сфері державно-конфесійних відносин, що потребують свого втілення в життя, Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій також виокремила комплекс освітніх питань, що потребують свого розв’язання на державному рівні, зокрема у Зверненні всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій до Президента України від 21 квітня 2011 р. містить прохання ухвалити комплекс змін до чинного законодавства України про освіту, зокрема:

- “визначити релігійні організації суб’єктами права заснування навчальних закладів державного стандарту освіти;
- вирівняти в соціальних правах студентів та викладачів духовних навчальних закладів зі студентами та викладачами державних і приватних навчальних закладів;
- комплексно вирішити питання щодо можливості акредитації духовних навчальних закладів;

— запровадити розрізнення приватних навчальних закладів за типами — прибуткові та неприбуткові;

— впровадити принцип “гроші за учнем”, зокрема, з метою належного фінансування освіти, що здобувається у приватних навчальних закладах” [2].

А у Зверненні, пропонуючи внести зміни до Конституції України, що сприяли б подальшому розвитку свободи віросповідання в Україні, вказують на необхідності доповнення ст. 35 частинами у такій редакції:

“Церкви та релігійні організації на рівні з іншими юридичними та фізичними особами мають право засновувати середньоосвітні та вищі навчальні заклади зі світською, або конфесійновизначеною системою освіти, за умови їх відповідності державним стандартам освіти.

Органи державної влади сприяють суспільно корисній діяльності церков і релігійних організацій” [2].

На необхідності конкретизації національних законодавчих норм з урахуванням міжнародних та європейських норм та досвіду, а також потреб українського суспільства вказують громадські і правозахисні організації в Україні. Так, Харківська правозахисна група, Українська асоціація релігійних свобод публічно заявили у 2005 році, що “відсутність права виховувати дітей у релігійному дусі взагалі та в конфесійних релігійних школах зокрема є порушенням релігійних прав батьків” [3]. Фактично йдеться про реалізацію на практиці вимог демократичного суспільства, в якому релігійні спільноти, як і інші суб’єкти громадянського суспільства, мають право впливати на розбудову освітньої системи країни.

До відповідних змін у нормативно-правовому полі України з метою забезпечення становлення справжнього плоралізму в освітній сфері спонукають і міжнародні нормативно-правові акти, зокрема резолюція 1904 (2012) щодо реалізації права вибору людини в сфері освіти [4], що була прийнята в ПАРС 4 жовтня 2012 р., в якій ефективне здійснення права людини на освіту визнається важливою умовою повноцінного включення кожного в суспільне життя, що сприяє демократизації суспільного устрою та соціальної згуртованості населення в країнах, і є показником забезпечення останніми фундаментальних прав і свобод людини. У зв’язку з цим, ПАРС пропонує державам-членам Ради Європи забезпечити діяльність мережі освітніх установ, яка б враховувала та “поважала право батьків забезпечувати таку освіту і таке навчання, що відповідають їхнім філософським і релігійним переконанням” [4].

Необхідність реформування сучасної української системи освіти з метою забезпечення ефективного захисту та реалізації права людини на свободу вибору в сфері освіти об’єктивно актуалізує завдання викоремлення доктринальних зasad правового регулювання цієї сфери як у загальному контексті сучасних міжнародних, так і європейських правових стандартів та особливостей його юридичного (приватноправового та публічно-правового) забезпечення в окремих європейських країнах, що і є *метою цієї наукової розгадки*. Відповідний аналіз дозволить розробити адекватні шляхи впровадження необхідного нормативного забезпечення в правове поле України, використовуючи відповідні міжнародні та європейські правові конструкції з урахуванням особливостей правової системи України та правової культури і менталітету українського народу.

Потрібно відзначити й той факт, що, незважаючи на підвищення інтересу української юридичної науки в останні десятиліття до проведення досліджень різних аспектів правового забезпечення свободи віросповідання в Україні [5–18], реалізація права на свободу світоглядного (релігійного) вибору в освіті досі не знайшла свого належного висвітлення в науковій юридичній літературі.

Суспільні зміни в країнах Центральної і Східної Європи, які прагнуть стати демократичними і правовими, вплинули на їх освітнє законодавство. Зацікавленість країн у сфері юридичного забезпечення права вибору в освіті зростає та розглядається “в контексті сучасної полеміки щодо знаходження стану рівноваги між такими

протилежностями: централізованість чи місцевість; громадська чи приватна; однаковість чи різноманітність; основна академічна освіта чи професійне навчання” [19, с. 210] та відбувається з врахуванням загальновизнаних світовим співтовариством цінностей та свобод, зважаючи на світові тенденції глобалізації суспільного розвитку загалом та інтеграційні процеси національних освітніх систем країн до європейського та світового освітніх просторів зокрема.

Міжнародна парадигма права людини на свободу вибору в освіті сформульована у загальних правилах, які містяться в міжнародних нормативно-правових актах, які є універсальними і фундаментальними для правового регулювання прав людини в цій сфері: Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 р.), Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (14 грудня 1960 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (16 грудня 1966 р.), Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1 серпня 1975 р.), Декларація ООН про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на ґрунті релігій або переконань (25 листопада 1981 р.), Декларація ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (18 грудня 1992 р.), Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 р.), Декларація принципів толерантності (16 листопада 1995 р.). Доктринальними нормативними документами Ради Європи у сфері правового забезпечення права людини на свободу вибору в освіті є Конвенція про захист прав людини та основних свобод (4 листопада 1950 р.) і перший (від 20 березня 1952 р.) та дванадцятий (від 4 листопада 2000 р.) протоколи до неї, Рамкова конвенція про захист національних меншин (1 лютого 1995 р.), Європейська соціальна хартія (18 жовтня 1961 р.), Хартія основних прав Європейського Союзу (7 грудня 2000 р.), Резолюція 1904 (2012) ПАРЄ “Право на свободу вибору в сфері освіти в Європі” від 4 жовтня 2012 р. [4], Резолюція ПАРЄ 1844 (2011) “Декларація принципів рівності та діяльність Ради Європи” від 25 листопада 2011 р. [20], Рекомендація ПАРЄ 1846 (2011) “Боротьба з усіма формами дискримінації на основі релігії” від 25 листопада 2011 р. [21], Рекомендація ПАРЄ 1886 (2011) “Декларація принципів рівності та діяльність Ради Європи” від 25 листопада 2011 р. [22], Рекомендація ПАРЄ 1987 (2011) “Боротьба з усіма формами дискримінації на основі релігії” від 25 листопада 2011 р. [23], Рекомендація ПАРЄ 1962 (2011) “Релігійний вимір міжкультурного діалогу” від 12 квітня 2011 р. [24], Рекомендації ПАРЄ 1804 (2007) “Держава, релігія, світське суспільство та права людини” від 29 червня 2007 р. [25], Рекомендація ПАРЄ 1720 (2005) “Освіта і релігія” від 4 жовтня 2005 р. [26], Резолюція ПАРЄ 1510 (2006) “Свобода вираження поглядів та повага релігійних вірувань” від 28 червня 2006 р. [27], Рекомендація ПАРЄ 1437 (2000) “Неформальна освіта” від 24 січня 2000 р. [28], Рекомендація ПАРЄ 1396 (1999) “Релігія і демократія” від 27 січня 1999 р. [29], Рекомендація ПАРЄ 1202 (1993) “Релігія терпимості в демократичному суспільстві” від 2 лютого 1993 р. [30], Рекомендація ПАРЄ 1177 (1992) “Права меншин” від 5 лютого 1992 р. [31], Резолюція ПАРЄ 730 (1980) “Свобода думки, совісті і релігії в Східній Європі” від 25 квітня 1980 р. [32] тощо.

Так, Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 р.), проголошує рівність прав і свобод людей “незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового чи іншого становища” (ст. 2), права особи на рівний захист від будь-якої дискримінації (ст. 7), свободу думки, совісті і релігії (ст. 18), освіту, що має забезпечувати всебічний розвиток особистості дитини, зважаючи на пріоритетність права батьків щодо вибору виду освіти для власних дітей (ст. 26). Конвенція ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (14 грудня 1960 р.) заохочує держави створити рівні умови та можливості для кожного в освітній сфері, розглядаючи під “дискримінацією” будь-яку “різницю, виключення, обмеження

чи перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, економічного становища чи народження, що має на меті чи наслідком знищення або порушення рівності відношень у сфері освіти”, включаючи всі типи та ступені освіти (ст. 1), а також з метою попередження дискримінації держави зобов’язуються “відмінити всі законодавчі постанови та адміністративні розпорядження і припинити адміністративну практику дискримінаційного характеру у сфері освіти” (п. “а” ст. 3), допускати ніяких державних переваг чи обмежень навчальним закладам на підставі принадлежності учнів до якоїсь певної групи (п. “д” ст. 3), законодавчо забезпечити тим самим можливість батькам або опікунам навчати своїх дітей у навчальних закладах, які надають релігійне та моральне виховання дітей відповідно до світоглядних переконань, прийнятих у родинах (п. “б” ст. 5).

Розглядаючи освіту як важливий чинник всебічного розвитку особистості, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 р.) теж зобов’язує країни гарантувати право кожної людини на освіту, зокрема забезпечити реалізацію права батьків та законних опікунів “обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державною владою школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань” (п. 3 ст. 13), зазначаючи, що тлумачення відповідної статті не повинно відбуватися у напрямі зменшення свободи осіб і установ створювати відповідні навчальні заклади (п. 4 ст. 13), гарантуючи відповідне право без будь-якої дискримінації (п. 1 ст. 2), дозволяючи встановлювати законодавчі обмеження в реалізації цих прав виключно з метою сприяння “загальному добробуту в демократичному суспільстві” (ст. 4).

Ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (16 грудня 1966 р.) гарантує право кожної людини на свободу думки, совісті і релігії, зокрема зобов’язує держави поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань. Крім того, ст. 27 Пакту забезпечує права осіб, які належать до релігійних меншин, “користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою”.

Повагу прав людини та основних свобод, у тому числі і свободи думки, совісті, релігії та переконань для всіх, незважаючи на расу, стать, мову і релігію, гарантує і розділ VII Заключного акта Ради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1 серпня 1975 р.). Відповідно до нього держави зобов’язуються заохочувати і сприяти ефективному розвитку “здіснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини, котрі випливають із гідності, властивої людській особистості, та є суттєвими для її вільного і повного розвитку”. У Заключному акті відзначається необхідність розширення співробітництва між державами, в тому числі і в сфері освіти, використовуючи, при цьому як “гнучкість, так і більш повне використання існуючих угод і домовленостей”.

Враховуючи, що світоглядні (релігійні) уявлення є важливим чинником світосприйняття та реалізації людини в суспільстві, Декларація ООН про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на ґрунті релігій або переконань (25 листопада 1981 р.) забороняє будь-яку дискримінацію “на основі релігії або переконань з боку будь-якої держави, установи, групи осіб чи окремих осіб” (п. 1 ст. 2). Держави повинні забезпечити ефективні заходи для попередження та ліквідації дискримінації на основі релігії та світоглядних уподобань у визнанні, здісненні та реалізації прав і основних свобод людини у всіх сферах (п. 1 ст. 4), в тому числі передбачається вдосконалення чинного законодавства країн щодо ліквідації та попередження будь-якої дискримінації на основі релігійних чи інших переконань (п. 2 ст. 4). Декларація гарантує право батьків та законних опікунів дитини “визначати спосіб життя в рамках сім’ї у відповідності зі своєю релігією чи

переконаннями, а також виходячи з морального виховання, яке, на їхню думку, повинна отримати дитина” (п. 1 ст. 5). Кожна дитина повинна мати можливість отримання освіти у сфері релігії чи інших (світоглядних) уподобань на добровільних засадах (п. 2 ст. 5), причому керівним принципом мають бути інтереси дитини (п. 4 ст. 5), не повинно завдаватися ніякої шкоди ані фізичному, ні розумовому здоров’ю дитини, ні її всебічному розвитку (п. 5 ст. 5). Національні законодавства країн мають забезпечити реалізацію відповідних прав на практиці (ст. 7).

Декларація ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (18 грудня 1992 р.), зважаючи на віру в гідність та цінність людської особистості, відзначає, що забезпечення прав національних, релігійних, мовних меншин сприяє політичній та соціальній стабільноті держав і зобов’язує держави захищати самобутність релігійних меншин і створювати умови для її розвитку без будь-якої дискримінації і на підставі рівності всіх перед законом (ст.ст. 1, 4), зокрема особи, які належать до релігійних меншин, “мають право користуватися досягненнями своєї культури ... вільно та без втручання чи дискримінації у будь-якій формі” (п. 1 ст. 2).

ПАРЄ, визнаючи особливості систем державно-конфесійних відносин, що історично склалися в країнах-членах ЄС відповідно до ст. 15б Лісабонського договору, відносить це питання до внутрішніх питань держав: “Союз поважає і не завдає шкоди, відповідно до національного законодавства, статусу церков і релігійних об’єднань чи співтовариств у державах-членах” за умови відповідності його Європейській конвенції з прав людини, а визнаючи світоглядний плюралізм загалом, ЄС розглядає розмаїття релігій “як форми етичного, морального, ідеологічного та духовного самовираження частини європейських громадян з урахуванням різниці між самими релігіями та особливостей кожної країни” [25]. Тісно пов’язує з правом людини на свободу совісті базові цінності Ради Європи і щодо права на свободу вибору в сфері освіти (ст. 2 Додаткового протоколу до Європейської конвенції з прав людини).

Європейський Союз вважає, що плюралістичне та справді демократичне суспільство повинно не тільки поважати релігійну самобутність кожної особистості, але й створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності, розглядає ці аспекти як невід’ємну частину міжнародного захисту прав людини та один з важливих напрямів міжнародного співробітництва, джерело соціального і культурного збагачення. Зважаючи на це, держави повинні розробити юридичні механізми в своїх національних правових системах, які уможливлюють створення та життєздатність приватних навчальних закладів і якість надання ними освіти в процесі навчання та виховання дітей, враховуючи наявні світоглядні вимоги сімей. Так, Рамкова конвенція про захист національних меншин (1 лютого 1995 р.) зобов’язує держави створити умови меншинам для збереження та розвитку основних елементів своєї самобутності (в т.ч. враховуючи і релігійну складову самобутності). Політика інтеграції країн у Європейський Союз не повинна спрямовуватись на асиміляцію меншин, а має базуватися на атмосфері терпимості та міжкультурного діалогу. Це стосується і галузі освіти (п. 1 ст. 6). Поважаючи право кожного на свободу думки, совісті та релігії (ст.ст. 7, 8), держави “в рамках своїх освітніх систем визнають за особами, які належать до національних меншин, право створювати свої власні приватні освітні та учебові заклади і керувати ними” (п. 1 ст. 13).

Європейські правові акти гарантують ефективне забезпечення здійснення прав дітей та підлітків щодо всебічного розвитку їхньої особистості і їх фізичних та розумових здібностей. Так, Європейська соціальна хартія (18 жовтня 1961 р.) зобов’язує країни вжити необхідні заходи для “забезпечення дітям і підліткам, з урахуванням прав і обов’язків їхніх батьків, догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема, шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, достатніх та адекватних для досягнення цієї мети” (ст. 17), в тому

числі залучаючи до співпраці і громадські та приватні організації. Ст. 10 Хартії основних прав Європейського Союзу (7 грудня 2000 р.) гарантує особистості право на свободу думки, совісті та релігії. Крім того, Хартія, вказуючи на недопущення будь-якої дискримінації (ст. 21) та поважаючи релігійне багатоманіття (ст. 22), відзначає право кожної людини на освіту, зокрема відзначає необхідність забезпечення національними законодавствами країн свободи “створювати навчальні заклади за умови дотримання демократичних принципів, а також права батьків забезпечувати своїм дітям навчання і виховання відповідно до їх релігійних, філософських та педагогічних переконань ...” (п. 3 ст. 14).

Міжкультурний діалог у світовому та європейському контексті передбачає виховання демократичної громадянськості та повагу прав людини ще з шкільних років. Саме тому ПАРЄ позитивно ставиться до багатоманітності, поважаючи гідність кожної людини та можливість особистості бути відмінною від інших, у тому числі і у світоглядній сфері. Релігійний чинник міжкультурного діалогу розглядається ПАРЄ як досить важливий для згуртування європейського суспільства як демократичного суспільства на базових цінностях людства. У цьому питанні не останню роль повинні відіграти національні системи освіти країн, які мають базуватися на демократичних цінностях та повазі до прав людини, світоглядного різноманіття суспільства, з яким ідентифікують себе їх громадяни. Принцип державного нейтралітету щодо релігійної освіти в школі передбачає забезпечення реалізації прав як релігійних, так і нерелігійних батьків [24], різноманітність європейської культури, у тому числі її міжконфесійний вимір, розглядається ПАРЄ як важливий чинник “не ділення, а збагачення суспільства”, вважаючи, що “свобода етнічної самоідентифікації є основним принципом, у якому демократичні плуралістичні суспільства повинні бути заземлені та повинні ефективно застосовувати для всіх груп меншин, — національних, релігійних чи мовних”. Відзначаючи, що представники меншини є повноправними громадянами своєї країни, ПАРЄ вказує, що держави законодавчо мають визнати існування конкретних особливостей, притаманних останнім. Інтеграція в національну спільноту меншин повинна відбуватися за умови збереження їх культурної ідентичності, у цьому аспекті важко недооцінювати значення освіти, як зазначається в п. 18.3 Резолюція ПАРЄ 1704 (2010) “Свобода релігії та інші права людини для не мусульманських меншин у Туреччині і для мусульманської меншини у Фракії (Східна Греція)”, як чинника інтеграції та взаєморозуміння для представників меншин, у тому числі релігійних [33]. Зокрема для поліпшення взаєморозуміння між членами мусульманської меншини і більшості в Греції Асамблея рекомендує на державному рівні забезпечити довгострокову підтримку (за можливості і фінансування) відповідних ініціатив, особливо програми “Освіта дітей—мусульман” [33], адже освіта повинна спрямовуватися на всеобщий розвиток особистості дитини, повагу до прав і основних свобод людини та “сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між народами та етнічними або релігійними групами” в сучасному світі складних економічних, соціальних та культурних зв’язків посиленими процесами глобалізації [34].

Визнаючи значущість релігії для розвитку європейського суспільства, ПАРЄ розглядає релігійні організації невід'ємною частиною громадянського суспільства та враховує важливість їх впливу на формування етичних цінностей співтовариства та їх втілення в різних сферах суспільного життя (п. 2) [25]. Саму ж релігію ПАРЄ розглядає як одну з форм “етичного, морального, ідеологічного та духовного виразу європейських громадян, беручи до уваги відмінності між релігіями та обставини у відповідних країнах” (п. 3) [25], а “релігію кожної людини, в тому числі можливість не мати ніякої релігії”, розглядає як суто особисту справу кожного (п. 1) [26]. Принцип поділу сфер впливу церкви і держави в суспільстві є загальновизнаним у демократичних країнах Європи, проте ПАРЄ визнає можливість існування особливостей у відносинах церкви і держави в окремих країнах—членах Ради Європи,

що, в свою чергу, відображається в національних законодавствах держав, але має відповідати положенням Європейської конвенції з прав людини. Шкільна освіта вважається важливим чинником, який має закласти основи толерантної поведінки учнів (п. 13) [25]. Саме тому ця сфера не повинна містити дискримінаційні моменти, зокрема п. 24.2 заохочує держави-члени Ради Європи “поступово вилучити із законодавства ... дискримінаційні елементи з точки зору демократичного релігійного плюралізму” [25] та “розглянути можливість створення інституту для розробки навчальних програм, методів викладання і навчальних матеріалів для вивчення релігійної спадщини Ради Європи державам–членам; такі навчальні програми мають бути розроблені у тісній співпраці з представниками різних релігій, традиційно присутніх у Європі” (23.7) [25].

П. 8 Резолюції ПАРЄ 1510 (2006) “Свобода вираження поглядів та повага релігійних вірувань” рекомендує державам розробити та активно реалізовувати таку стратегію національного розвитку, яка включала б “адекватні законодавчі і судові заходи боротьби з релігійною дискримінацією та нетерпимістю” [27]. Асамблея закликає також (п. 14) і релігійні громади Європи залучитися до міжрелігійного діалогу та “вироблення загального розуміння та кодексу поведінки для релігійної терпимості, що необхідна в демократичному суспільстві”, базуючись науніверсальних правах людини [27].

П. 3 Рекомендації ПАРЄ 1720 (2005) “Освіта і релігія” покладає на сім’ю першочергову роль у вихованні (в тому числі й релігійному) дітей. П. 6, 11 рекомендують урядам держав “зробити більше, щоб гарантувати свободу совісті та віросповідання ..., сприяти культурним та соціальним вираженням релігії”, визнаючи за освітою провідну роль у побудові демократичного суспільства, країнам–членам ЄС рекомендується створити умови для отримання релігійної освіти в навчальних закладах, приділяючи цьому питанню більше уваги. П. 9, посилаючись разом з тим на практику європейських країн, відзначає, такими, що відповідають Європейській конвенції з прав людини у цій сфері, можуть бути зовсім різні ситуації, виходячи з традиційно прийнятих у країнах–членах ЄС державно-конфесійних відносин [26].

Навчання релігії дітей та юнацтва в конфесійних навчальних закладах можна розглядати також як одну з невід’ємних частин неформальної освіти, що здійснюються неурядовими організаціями поза рамками державних формальних систем освіти. Саме тому Асамблея рекомендує урядам країн–членів, визначаючи політику в галузі освіти, розглядати неформальну освіту як таку, що є де-факто партнером державної системи освіти в процесі навчання молоді, та розробити ефективні системи її оцінки, зокрема, і через сертифікацію неформальних освітніх закладів, та, враховуючи важливість їх освітньої діяльності, створювати передбачені законодавством умови для можливості підтримки їх фінансово (гранти, податкові пільги для неурядових організацій, які організовують та надають неформальну освіту, безкоштовне використання приміщенъ тощо). Крім того, Асамблея рекомендує країнам–членам визначити внутрішні законодавчі обмеження, що перешкоджають розвитку неформальної освіти та по можливості їх ліквідувати [28].

П. 1, п. 13 Рекомендації ПАРЄ 1396 (1999) “Релігія і демократія” зазначає, що демократичні держави, захищаючи релігійний плюралізм, повинні створити рівні умови в рамках Європейської конвенції з прав людини для розвитку всіх релігій у різних сферах суспільного життя, в тому числі й освітній, та закликає уряди країн–членів гарантувати свободу совісті та віросповідання. Звертає увагу урядів на необхідність поважати вільний вибір сімей щодо виховання та навчання дітей у відповідності з притаманними їм світоглядними переконаннями. П. 13.3 рекомендацій закликає “розширювати і зміцнювати партнерські відносини з релігійними громадами та організаціями, її особливо з тими, які мають глибокі культурні й етичні традиції серед місцевого населення у соціальних, благодійних, місійних, культурних і освітніх заходах” [29].

Демократична держава в контексті дотримання Європейської конвенції з прав людини має гарантувати громадянам рівність їх прав та обов'язків у всіх сферах суспільного життя, проте громадянам, які наділені культурними, мовними, релігійними та іншими притаманними їм характеристиками, мають бути гарантовані можливості їх вираження та реалізації на практиці [31].

П. 10 Рекомендацій ПАРЄ 1086 (1988) “Становище церкви і свободи релігії в Східній Європі” закликає уряди країн-членів Ради Європи вжити заходи, щоб гарантувати правове забезпечення надання релігійної освіти дітям і молоді, забезпечуючи реалізацію права батьків виховувати власних дітей відповідно до своїх світоглядних уподобань (п. 10.14), а також право громадян на свободу від дискримінації за релігійною ознакою, у тому числі й у сфері освіти (п. 10.16) [35].

У зв'язку з цим, Асамблея рекомендує державам-членам Ради Європи, базуючись на принципі нейтралітету держави в справах освіти, проаналізувати національні законодавства на предмет ефективного забезпечення права людини на свободу вибору в сфері освіти, забезпечити плюралізм національної системи освіти, враховуючи об'єктивний, справедливий і недискримінаційний підхід, та чітко визначити в законодавствах своїх країн:

“4.3.1. Право створення і діяльності приватних шкіл принаймні початкового і середнього рівня;

4.3.2. Можливість для цих шкіл бути частиною національної системи освіти;

4.3.3. Можливість для своїх учнів отримати таку ж кваліфікацію, як і після успішного завершення навчання в державних школах” [4].

Якість викладання в таких приватних освітніх закладах має відповідати державним стандартам освіти. Сприяти відповідній якості навчання повинно застосування до них загальноприйнятих для державних навчальних закладів інспекцій, акредитації тощо. Крім того, навчання в приватних навчальних закладах не повинно порушувати права дітей, а забезпечувати “їх гідність, фізичну і психологічну недоторканність” [4].

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що керівними принципами правового захисту приватного права на свободу вибору в освіті, притаманними правовій доктрині європейського співтовариства, які мають бути впроваджені в національному законодавстві країн-членів, є плюралізм, недискримінація та повага прав дитини.

Щодо *принципу плюралізму* в освіті, держава має забезпечити не лише різноманітність діяльності в країні приватних та державних навчальних установ, але й уможливити демократизацію самої системи освіти в країні та запобігти будь-якій тоталітарній загрозі у сфері навчання та виховання підростаючого покоління, базуючись на визнанні та повазі до різних релігійних та філософських переконань, які прийняті у сім'ях, особливо це стосується державних навчальних закладів.

Щодо *принципу недискримінації* в освіті, то забезпечення його дотримання в країнах вимагає дотримання останніми Протоколу № 12 до Європейської конвенції про права людини, який передбачає в цілому забезпечення державами реалізації людиною будь-якого права без дискримінації за будь-якою ознакою. Крім того, держави не повинні протидіяти створенню приватних навчальних установ, а в деяких випадках, зважаючи на важливу їх суспільну місію з виховання молоді, держава може надавати останнім певну фінансову допомогу, підтримуючи їх функціонування, хоча жодних юридичних зобов'язань держав щодо фінансування приватних навчальних закладів не існує.

Третій принцип — *повага до прав дитини*, — визначає тісний взаємозв'язок забезпечення права на свободу вибору батьками навчального закладу для навчання дитини відповідно до прийнятих у сім'ї релігійних чи філософських переконань, зобов'язань держави захисту прав дітей. Про це, зокрема, йдеється у ст. 24 Хартії основних прав, яка розглядає реалізацію прав батьків у тісному взаємозв'язку з реалізацією прав дитини, відзначаючи, що “в усіх діях щодо дітей, незалежно від

того, приймаються вони державними органами або приватними установами, інтереси дитини повинні бути основними міркуваннями”.

Аналізуючи забезпечення приватного права вибору людини в сфері освіти в національному законодавстві європейських країн, необхідно відзначити, що воно характеризується значним різноманіттям. Про це, зокрема, свідчить проведений Комітетом з культури, науки та освіти ПАРЄ через агентство Європейського центру парламентських досліджень та документації в 2011 р. аналіз інформації про захист та реалізацію прав сім'ї на свободу вибору в сфері освіти серед 34-х держав-членів: Албанії, Андорри, Австрії, Бельгії, Канади, Хорватії, Кіпру, Чеської Республіки, Данії, Естонії, Фінляндії, Франції, Грузії, Німеччини, Греції, Угорщини, Ісландії, Італії, Литви, Республіки Молдова, Чорногорії, Норвегії, Польщі, Португалії, Румунії, Російської Федерації, Сербії, Словачької Республіки, Іспанії, Швеції, Швейцарії, “колишньої Югославської Республіки Македонія”, Туреччини, Сполученого Королівства (Англії), України, Сполучених Штатів та Ізраїлю, а також визначені загальні умови, з дотриманням яких можна отримати офіційний дозвіл на створення приватних навчальних закладів у країнах Європейського співтовариства.

Серед них, насамперед, є:

- 1) відповідність завданням національної освіти або сумісність з навчальною програмою, що визнана державною системою освіти країни;
- 2) фінансові можливості засновника закладу щодо його платоспроможності;
- 3) придатність та безпечность приміщень для навчання з урахуванням вимог національного законодавства країн;

4) професійна кваліфікація педагогічних працівників навчального закладу.

Серед додаткових підстав для заснування приватного навчального закладу може вказуватися обсяг спеціальних освітніх послуг, які відображають специфіку цього навчального закладу щодо змісту та форми навчання.

Важливими додатковими умовами на користь необхідності відкриття приватних навчальних закладів є:

- 1) попит конкретних освітніх послуг, що не може бути задоволений державними освітніми закладами;
- 2) існування реальної необхідності створення відповідного закладу, підтверджений наявністю мінімальної кількості слухачів для його створення.

У всіх європейських країнах за умови проходження приватним навчальним закладом державної акредитації дипломи її випускників визнаються, а умови його акредитації є ідентичними умовам, які застосовуються до державних навчальних закладів, і стосуються в основному оцінки якості підготовки спеціалістів. І хоча акредитація не є обов'язковою процедурою для приватних навчальних закладів, проте в її проходжені заклад зацікавлений, адже це створює умови для можливості отримати державну фінансову допомогу для функціонування закладу в різноманітних формах, зокрема:

1) загальні гранти (державне фінансування приватних навчальних закладів часто еквівалентне тим витратам, які несе держава її щодо учнів державних навчальних закладів, та визначається відповідно до нормативної вартості одного учня і кількості учнів у школі)¹;

¹ Так, Фінляндія законодавчо забезпечує фінансування акредитованих приватних шкіл з центрального та місцевих бюджетів на тих же умовах, що й державні навчальні заклади. Іспанські приватні школи, що відповідають усім державним нормативам та надають безкоштовну освіту, мають право на отримання державного фінансування на рівні з державними закладами освіти, що відображається у підписаніх ними угодах з компетентними органами освіти. Це право забезпечується їм спеціальні угоди з відповідними державними органами освіти. З січня 2007 р. у Словачькій Республіці приватні, в тому числі релігійні школи, можуть фінансуватися з державних коштів. Одним із завдань системи фінансування є ввести уніфіковану систему фінансування на одного учня та заохочувати рівність між засновниками навчальних закладів. Загальне державне фінансування в Німеччині приватних шкіл покриває в основному мінімальні (найменше) витрати цих закладів (персонал, обладнання тощо). Акредитовані державою приватні освітні установи у Бельгії автоматично отримують право на гранти, за рахунок яких вони можуть оплачувати персонал, обладнання, будівництво. Також такі заклади отримують право користування певними пільгами

- 2) цільові гранти, що виділені під конкретні статті витрат приватних шкіл;
- 3) податкові пільги.

Щодо державної інспекції приватних навчальних закладів, то загалом вона ідентична перевірці державних навчальних закладів уповноваженими органами.

Підсумовуючи вищевикладене, потрібно зазначити, що міжнародно-правова доктрина та європейські стандарти державно-конфесійних відносин в освітній сфері передбачають можливість законодавчого забезпечення в країнах права батьків на виховання та навчання власних дітей відповідно до прийнятих у родині переконань. Декларація світськості держав та принципу відокремлення навчальних закладів від релігійних організацій у національному законодавстві низку держав-членів Європейського співтовариства не заважає останнім будувати цивілізовані відносини з релігійними організаціями, що діють на їх територіях на принципах взаємоповаги, толерантності та рівноцінного ставлення (тобто в режимі позитивної нейтральності) до всіх діючих на її території релігійних спільнот, законодавчо забезпечуючи можливість останнім засновувати приватні навчальні заклади та надавати освітні послуги, створюючи умови для реалізації права свободи вибору їх громадян у сфері освіти.

Міжнародна правова доктрина розглядає релігійні організації як невід'ємну складову громадянського суспільства, потенціал яких розцінюється як орієнтир в етичних питаннях, що має відігравати важливу соціальну роль у національних спільнотах, незалежно від того, релігійні ці спільноти чи секулярні. Ідею, що поєднує європейську спільноту в пошуку оптимальної моделі взаємодії світської і духовної системи освіти в країнах, є визнання освітніх країн Західної Європи плюралістичними, що шанують світоглядні переконання родин та законодавчо забезпечують їм можливість реалізації права на свободу вибору в освіті на практиці в освітньому процесі завдяки наявності в них приватних (альтернативних державним) навчальних закладів, більшість яких заснована релігійними спільнотами.

Національні системи освіти європейських держав ефективно гарантують право особистості на освіту, базуючись на принципах справедливості, рівності можливостей, недискримінації, а отримання якісної освіти в навчальних закладах різних форм власності передбачає можливість реалізації особистістю і права на свободу вибору в освіті відповідно до світоглядних переконань кожного. Така ситуація в державах відповідає, в свою чергу, культурі цивілізованого суспільства “жити разом” на основі релігійного плюралізму, адже забезпечення світоглядних (релігійних, культурних) особливостей особистості в процесі навчання не звільняє навчальні заклади від обов’язку забезпечувати повагу до фундаментальних цінностей людства, а реалізація права батьків щодо вибору в освіті, що пов’язується з діяльністю приватних навчальних закладів, має гармонічно поєднуватися із забезпеченням

та послугами, що є у державних навчальних закладів. Разом з тим ці приватні навчальні заклади підлягають ретельним перевіркам компетентними державними органами щодо використання фінансів та відповідності навчальних планів.

Серед додаткових умов для отримання приватним навчальним закладом державного фінансування в інших країнах є:

- 1) некомерційний статус;
- 2) відсутність дискримінаційних критеріїв відбору учнів;
- 3) задоволення конкретних потреб;
- 4) мінімальний розмір зарахування учнів.

Зокрема в Австрії та Данії, де не передбачається проходження акредитації приватними школами, для отримання фінансової допомоги від держави дотримання таких умов є обов’язковим. Низка країн зберігають дискретні повноваження державних органів у питанні надання державного фінансування приватним навчальним закладам (Норвегія). Інші ж, зокрема Чорногорія, навпаки, законодавчо забезпечують державне фінансування приватних навчальних установ у разі дотримання ними необхідних умов, а взаємні права та обов’язки сторін конкретизують відповідними договорами між установою та державою. У європейських країнах (наприклад, у Німеччині, Італії) існує також пряма фінансова допомога сім’ям, у яких діти навчаються в акредитованих приватних навчальних закладах. Франція ж забезпечує пряму фінансову допомогу сім’ям, у яких навчаються діти, незалежно від форми власності навчального закладу, а залежно від достатку родини.

прав і свобод дитини, поваги до її гідності, зберігати фізичну та психологочну цілісність особистості дитини в процесі навчання тощо. Ці засади повинні стати також базовими в умовах становлення демократичного та світоглядно плюралістичного суспільства в сучасній Україні. А принцип світськості держави повинен розглядатися саме в аспекті нейтральності держави до різних релігійних об'єднань та світоглядних уподобань громадян, а відокремлення ж школи від церкви не має поширюватись на приватні навчальні заклади, пов'язуючись тільки з державними (світськими) закладами освіти.

Неупереджене ставлення до різних світоглядних переконань на державному рівні повинно бути закріплено законодавчо. Зокрема цьому сприятиме доповнення національного законодавства новелами, згідно з якими релігійні організації як суб'єкти права власності зможуть засновувати приватні навчальні заклади різних ступенів акредитації, функціонування яких відповідатиме національній системі освіти України, сприятиме більш повному врахуванню об'єктивних потреб родин у процесі навчання та виховання дітей та дозволить вдосконалити освітні послуги в державі за рахунок освітніх нововведень. Крім того, свого законодавчого закріплення потребує і питання можливості фінансування діяльності приватних навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями, зважаючи на принцип недискримінаційності, який, зокрема, повинен проявлятися і в питаннях виділення державних субсидій. Наявність такого фінансування забезпечить рівність прав сімей, які бажають навчати своїх дітей у приватних навчальних закладах з сім'ями, діти яких навчаються в державних навчальних закладах, адже відсутність у законодавстві країни підстав для надання державою фінансування приватним навчальним закладам створює дискримінаційну ситуацію, не забезпечуючи рівності сімей у процесі здобуття їхніми дітьми освіти, зважаючи на те, що сім'ї, діти яких навчатимуться в приватному навчальному закладі, реалізовуючи своє право на свободу вибору в освіті, повинні будуть оплачувати витрати, пов'язані з навчанням дитини, з сімейного бюджету повністю, на противагу сім'ям, діти яких отримують освіту в державних навчальних закладах, навчання яких фінансуються з державного бюджету. Держава повинна законодавчо забезпечити фінансові механізми для відшкодування певних витрат на навчання таких дітей.

Це можуть бути певні стандартні відшкодування витрат на навчання дітей незалежно від форми власності навчального закладу:

1) цільові виплати батькам;

2) фінансові субсидії навчальним установам (підставою для надання таких субсидій приватним навчальним закладам може бути, наприклад, дотримання останніми державних стандартів освіти для закладу певного рівня акредитації).

Крім того, законодавчого регулювання потребує низка інших умов їх функціонування, зокрема це стосується щодо надання їм статусу (прибуткові чи неприбуткові), здійснення фінансового аудиту їх діяльності тощо.

Такі законодавчі зміни сприятимуть приведенню національного законодавства до міжнародних та європейських стандартів у сфері забезпечення права на свободу вибору в освіті з урахуванням світоглядних засад родин та відповідатимуть ст. 2 Конвенції ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (14 грудня 1960 р.), яка визнає за країнами можливість створення та діяльність систем освіти чи навчальних закладів за релігійними мотивами, що надають освіту учням відповідно до вибору їх батьків чи законних опікунів, якщо вступ у них “є добровільним і освіта, що надається в них, відповідає нормам, які встановлені чи затверджені компетентними органами освіти, в якості освіти одного й того ж ступеня”, зокрема якщо ці приватні навчальні заклади створюються з метою розширення можливостей отримання освіти в країні.

Список використаних джерел

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2012. — 256 с.
2. Звернення Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій до Президента України В. Януковича від 21 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. — URL : <http://www.irs.in.ua/index.php?view=article&catid=50%3Azv&id=856%3A1&tmpl=>
3. Палінчак, М. Політика щодо релігійної освіти в школах: вітчизняна та зарубіжна практика / М. Палінчак [Електронний ресурс] № 4 2012 | Український науковий журнал "ОСВІТА РЕГІОНУ ПОЛІТОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЯ КОМУНІКАЦІЇ". — URL : http://www.social-science.com.ua/публікація/434_ПОЛІТИКА%20ЩОДО%20РЕЛІГІЙНОЇ%20ОСВІТИ%20В%20ШКОЛАХ%20ВІТЧИЗНЯНА%20ТА%20ЗАРУБІЖНА%20ПРАКТИКА.
4. The right to freedom of choice in education in Europe : Resolution 1904 (2012) Final version / adopted by the Parliamentary Assembly on 4 October 2012 (35th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=19162&lang=EN>.
5. Кучеренко, І. М. Правове становище релігійних організацій (цивільно-правові питання) [Текст] / І. М. Кучеренко // Держава і право : зб. наук. пр. — Вип. 10. — К., 2001. — С. 278–283.
6. Kochan, H. Відокремлення школи від церкви в координатах відкритого суспільства [Текст] / H. Kochan // Людина і світ. — 2000. — № 9. — С. 39–48.
7. Фучеджі, В. Д. Релігійні організації як суб'єкти цивільного права [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / В. Д. Фучеджі ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2006. — 20 с.
8. Кривенко, Ю. В. Цивільно-правовий статус релігійних організацій в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Ю. В. Кривенко ; Одес. нац. юрид. акад. — Одеса, 2007. — 18 с.
9. Піддубна, В. Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / В. Ф. Піддубна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2008. — 20 с.
10. Сорокун, В. М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / В. М. Сорокун ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2009. — 20 с.
11. Ярмол, Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Л. В. Ярмол ; Одес. нац. юрид. акад. — Одеса, 2003. — 19 с.
12. Форостюк, О. Д. Релігія і право: коментар законодавства України [Текст] / О. Д. Форостюк ; Луганська академія внутрішніх справ ім. 10-річчя незалежності України. — Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. — 288 с.
13. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод [Текст] / Укр. Гельсін. спілка з прав людини, Центр прав. та політ. дослідж. “СІМ” ; [упоряд., ред. В. М. Яворський]. — Х. : [Фоліо], 2005. — 92 с.
14. Малишко, В. М. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання [Текст] автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / В. М. Малишко ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2005. — 18 с.
15. Лубська, М. В. Релігієзнавчо-правовий аналіз змісту та реалізації принципу свободи совісті й віросповідання в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.11 “Релігієзнавство” / М. В. Лубська ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. — К., 2002. — 20 с.
16. Ковбан, А. В. Конституційно-правова регламентація права людини на свободу світогляду та віросповідання в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.

- наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / А. В. Ковбан ; Харк. нац. ун–т внутр. справ. — Х., 2010. — 19 с.
17. Альонкін, О. А. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання та гарантії його реалізації в Україні [Текст] : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / О. А. Альонкін ; Київськ. нац. ун–т внутр. справ. — К., 2010. — 20 с.
18. Бед’я, В. В. Право людини на свободу совісті: конституційно-правове регулювання [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д–ра юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / В. В. Бед’я ; Ін–т законодавства Верховної Ради України. — К., 2011. — 36 с.
19. Груф, Я. де. Свобода вибору в освіті: передумови сучасної демократії [Текст] / Ян де Груф // Філософія освіти. — 2006. — № 3 (5). — С. 208–215.
20. The Declaration of Principles on Equality and activities of the Council of Europe : Resolution 1844 (2011) Final version / adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 25 November 2011 [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=18046&lang=EN>.
21. Combating all forms of discrimination based on religion : Resolution 1846 (2011) Final version / adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 25 November 2011 [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=18055&lang=EN>.
22. The Declaration of Principles on Equality and activities of the Council of Europe : Recommendation 1986 (2011) Final version / adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 25 November 2011 [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=18042&lang=EN>.
23. Combating all forms of discrimination based on religion : Recommendation 1987 (2011) Final version / adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 25 November 2011 [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=18043&lang=EN>.
24. The religious dimension of intercultural dialogue : Recommendation 1962 (2011) Final version / adopted by the Assembly on 12 April 2011 (13th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta11/EREC1962.htm>.
25. State, religion, secularity and human rights : Recommendation 1804 (2007) / adopted by the Assembly on 29 June 2007 (27th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta07/erec1804.htm>.
26. Education and religion : Recommendation 1720 (2005) / adopted by the Assembly on 4 October 2005 (27th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta05/erec1720.htm>.
27. Freedom of expression and respect for religious beliefs : Resolution 1510 (2006) / adopted by the Assembly on 28 June 2006 (19th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta06/eres1510.htm>.
28. Non-formal education : Recommendation 1437 (2000) / adopted by the Assembly on 24 January 2000 (1st Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta00/EREC1437.htm>.
29. Religion and democracy : Recommendation 1396 (1999) / adopted by the Assembly on 27 January 1999 (5th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta99/erec1396.htm>.
30. Religion tolerance in a democratic society : Recommendation 1202 (1993) / adopted by the Assembly on 2 February 1993 (23rd Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta93/erec1202.htm>.

31. Rights of minorities : Recommendation 1177 (1992) / adopted by the Assembly on 5 February 1992 (23rd Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta92/EREC1177.htm>.
32. Freedom of thought, conscience and religion in Eastern Europe : Resolution 730 (1980) / adopted by the Assembly on 25 April 1980 (8th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2HDW-XSL.asp?fileid=16141&lang=EN>.
33. Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (eastern Greece) : Resolution 1704 (2010) Final version / adopted by the Assembly on 27 January 2010 (6th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1704.htm>.
34. Cultural education: the promotion of cultural knowledge, creativity and intercultural understanding through education : Recommendation 1884 (2009) adopted by the Assembly on 29 September 2009 (30th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/EREC1884.htm>.
35. Situation of the Church and freedom of religion in Eastern Europe : Recommendation 1086 (1988) /adopted by the Assembly on 6 October 1988 (13th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). — URL : <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta88/erec1086.htm>.

Надійшла до редакції 29.05.2013

Шевченко О. Н. Право на свободу выбора в образовании: международная правовая доктрина и европейские стандарты

Анализируется международно-правовая доктрина и европейские стандарты в сфере обеспечения права на свободу выбора в образовании. На основе исследованного международного опыта предложены рекомендации по совершенствованию национальных законодательных актов в этой сфере, которые могут быть учтены при реформировании национальной системы образования в Украине, в контексте поддержания демократических преобразований через образование, введение ее улучшенной структуры с учетом как места религии в современном светском государстве в целом, так и роли и места религиозных институтов в учебных заведениях в частности.

Ключевые слова: международно-правовая доктрина, европейские стандарты, свобода вероисповедания, право на свободу выбора в образовании, религиозные организации, образование, учебные заведения.

Shevchenko, O. N. The Right to Freedom of Choice in Education: International Legal Doctrine and European Standards

The international legal doctrine and European standards in the field of freedom of choice in education analyzes. The recommendations for improving in national legislation, based on studies of international experience in this area, which can be taken in reforming the national education system in Ukraine, in the context of support for democratic change through education, the introduction of improved structures, considering as a place of religion in modern secular state as a whole and the role and place of religious institutions in schools in particular are proposed.

Keywords: international legal doctrine, European standards, freedom of religions, freedom of choice in education, religious organizations, education.

